

Upravitelj dobara Salonitanske crkve

Ante Škegro

Hrvatski institut za povijest, Zagreb, Republika Hrvatska

Na izmaku antike *Salonitanska nadbiskupija* raspolagala je značajnim zemljišnim posjedima koji su bili pod kontrolom posebnog dužnosnika koji se nazivao prokuratorom (*procurator Ecclesiae Salonitanae*). Prokuratoru su na dalmatinskim prostorima u antičko doba u ime carske vlasti rukovodili vodećim gospodarskim granama poput eksploatacijom srebronosnog olova, željeza i dr. Na području Istre bili su na čelu carskih i drugih većih zemljišnih posjeda. Na izmaku antike na salonitanskom području prokuratoru su rukovodili pojedinim obrtima kao, primjerice, preradom vune. Pojava dužnosnika s titulom prokuratora u *Salonitanskoj crkvi* zasad je jedinstvena pojava u *Dalmatinskoj crkvi*.

Uvod

U suton antike *Salonitanska nadbiskupija* među svojim dužnosnicima imala je i zasebnog upravitelja zemljišnih posjeda koji je nosio prestižnu titulu prokuratora (*procurator Ecclesiae Salonitanae*). *Procuratori* su u antici bili visokorangirani dužnosnici bilo da su potjecali iz viteškog bilo iz libertinskog staleža. Upravljali su privatnim carskim poslovima (*procuratores: patrimonii, rationis privatae, castrensis, fisci castrensis, thesaurorum, voluptatum*), bivali su na čelu pojedinih carskih ureda (*procuratores: ab epistulis, a studiis, a cognitionibus, a memoria, a rationibus*), rukovodili su nekim važnim službama (*procuratores: Miniciae, aquarum, operum publicorum, viarum, ad silices, ludi magni, ludi matutini, monetae, bibliothecarum*), upravljali su fiskom u carskim (*Lugdunensis et Aquitania, Belgica et utraque Germania, Dacia, Britannia, Lusitania, Hispania Tarraconensis, Pannonia, Dalmatia, Moesia, Syria, Cappadocia, Cilicia, Armenia, Arabia, Numidia, Bithynia et Pontus, Pamphylia*) kao i nekim senatorskim provincijama (*Asia, Africa, Gallia Narbonensis, Sardinia, Sicilia, Achaia, Baetica, Macedonia, Cyprus*), bili su i upravitelji pojedinih provincija (*Alpes Cottiae et Maritimae, Corsica, Epirus, Iudaea, Liburnia, Mauretania Caesariensis et Tingitana, Mesopotamia, Maesia et Treballia, Noricum, Osrhoene, Raetia, Sardinia* a katkad i provincijâ Bitinije i Pamfilije), bili su na čelu pojedinih gradskih službi u Rimu i drugih institucija (*procuratores: hereditatium, portorii, annonae, portus, alimentorum, metallorum, marmorum, vectigalium, ad diocesis Alexandriae, iuridicus Aegypti, Neaspoleos et Mausolei, regionis, tractus*) i dr.¹ Pojava *procurator* u suton antike i u osvit srednjega vijeka sama je po sebi kuriozitet. Prokuratoru su u načelu upravljali tuđom imovinom prema općim odnosno posebnim ovlastima njezina vlasnika (*procurator est qui suscipit alienum negotium ministrandum mandato generali vel speciali*). U skladu s tim i prokuratoru crkvene imovine (*procuratores ecclesiae*) mogli su uprav-

¹ PFLAUM, 1959., 1240 - 1279.

ljati crkvenim dobrima prema ovlastima njihovih vlasnika odnosno dijecezanskih biskupa.² Inače većim crkvenim posjedima, uključujući i onim papinskim, uglavnom su ravnali upravitelji s titulom rektora (*rectores*).³ Tako je papinskim posjedima u Dalmaciji, objedinjenima u *patrimonij sv. Petra*, tijekom 6. stoljeća upravljao dužnosnik s titulom rektora (*rector patri-monii in Dalmatia*).⁴

Otkriće

U baroknom pločniku crkve sv. Mihovila “na obali” u Splitu uz zapadni zid Dioklecijanove palače, tijekom arheoloških istraživanja 1979. među inim kasnoantičkim i ranosrednjovjekovnim spolijima pronađena su i četiri ulomka prednje strane kasnoantičkog sarkofaga s natpisom upravitelja dobara *Salonitanske crkve* odnosno *Salonitanske* (nad)biskupije (*procurator Ecclesiae Salonitanae*).⁵ Za razliku od crkve sv. Mihovila s Bambine glavice na Mejama (Kašjuni)⁶, crkva sv. Mihovila “na obali” u srednjem vijeku nalazila se uz more, koje je tada na tome mjestu dopiralo gotovo do samih zidina Dioklecijanove palače.⁷ Crkva sv. Mihovila “na obali” bila je podignuta na ostacima starijeg ranokršćanskoga sakralnog objekta⁸ koji je bio nadograđivan tijekom ranoga srednjeg vijeka (7. - 9. st.),⁹ u predromaničko-romaničkom (10. do 14. st.)¹⁰ i renesansno-baroknom vremenu (16. - 18. st.).¹¹ Uz ovu crkvu dovodi se u vezu i pojava tzv. *Hrvojeva misala*,¹² kojeg je po narudžbi bosanskog vojvode i splitskog hercega Hrvoja Vukčića-Hrvatinića (1376. - 1416.) izradio pisar Butko, a iluminirao anonimni slikar toskanske slikarske škole.¹³

Riječ je o četiri ulomka središnjeg dijela prednje strane kasnoantičkog sarkofaga dimenzija: 80 x 94 x 12 cm.¹⁴ S fotografije koju su istraživači priložili (sl. 1) razvidno je da i ovom središnjem dijelu tzv. medaljonu, u kojem je urezan natpis, nedostaje donji dio kao i jedan do dva retka natpisa na njemu. Ako je suditi po načelu analogije, lijevo od medaljona, kao što je to slučaj s desnom stranom, nedostaje motiv tordiranog stupa s kapitelom i početkom arkade te dupin okrenut dolje desno. Međutim, taj nedostatak ne reflektira se izravno na sam natpis, koji je, iako se na prvi pogled tako ne čini, dosta oštećen te stoga i teško čitljiv. Razumljivi dio ovog natpisa, kao i ornamentalni motivi koji ga okružuju, odaju izrazito kasnoantički karakter i samog natpisa i sarkofaga, odnosno osobá koje su u njega bile pokopane. Spornim, međutim, ostaje prvotna lokacija samog sarkofaga, koji je, kao što je već naglašeno, zajedno s drugim kasnoantičkim i srednjovjekovnim spolijima bio ugrađen u barokni pločnik crkve sv. Mihovila. Nije isključeno da je na to mjesto u komadima bio dopremljen iz *Salone* poput brojnih drugih antičkih spolija, u kojoj je inače bilo sjedište *Salonitanske* (nad)biskupije. S obzirom na činjenicu da je ova crkva podignuta na temeljima kasnoantičkoga sakralnog objekta, ne mogu se isključiti ni druge mogućnosti pa ni sama Dioklecijanova palača.

² *Lexicon latinitatis Medii aevi*, 737.

³ BERTOLINI, 1952.; NOBLE, 1993.

⁴ ŠKEGRO, 2000.

⁵ MARASOVIĆ - ZEKAN, 1982., 118, Tab. III, 1.

⁶ MARASOVIĆ - ZEKAN, 1982., 112.

⁷ MARASOVIĆ - ZEKAN, 1982., 112, 121.

⁸ MARASOVIĆ - ZEKAN, 1982., 117, 121, Pl. II.

⁹ MARASOVIĆ - ZEKAN, 1982., 121 - 122. Pl. II.

¹⁰ MARASOVIĆ - ZEKAN, 1982., 122.

¹¹ MARASOVIĆ - ZEKAN, 1982., 123.

¹² MIKULIĆ, 2000., 171.

¹³ MARASOVIĆ - ZEKAN, 1982., 122 - 123.

¹⁴ MARASOVIĆ - ZEKAN, 1982., 118, Tab. III, 1.

Analiza natpisa

Na četiri ulomka natpisnog polja očuvalo se devet redaka teksta ispisanog izrazito rustičnom kapitalom koju karakterizira ne samo neujednačenost dimenzija pojedinih redaka teksta nego i samih slova u istom retku. Osim oštećenja koje je natpis pretrpio od atmosferilija, najviše su ga oštetila prelamanja nastala vjerojatno tijekom transporta u crkvu sv. Mihovila "na obali". Najteža su oštećenja na završetku četvrtog retka teksta, na mjestu gdje je prelomljena gornja i donja strana desnog ulomka natpisne ploče. Najveća slova, što je i razumljivo, u prvom su retku natpisa. Prema priloženoj fotografiji stanje natpisa bilo bi ovako:

Prvi redak sadrži samo jednu riječ: *D[EP]OSITIO*, kojoj su tijekom prelamanja ploče nastradala slova *E* i *P*. Inače terminom *depositio* uglavnom su kršćani označavali ukopno mjesto svojih pokojnika. Karakterističan je za vrijeme nakon cara Dioklecijana (284. - 305.).¹⁵ Njime započinju nadgrobni natpisi gotovo svih salonitanskih (nad)biskupa.¹⁶

Drugi redak otpočinje imenom prvog pokojnika ukopanog u sarkofag kojemu je ova ploča bila sastavni dio. Sve ukazuje na to da je u pitanju cognomen *Felix* u dativu bez posljednjeg slova *I*, koje je nastradalo zbog prelamanja ploče sarkofaga radi lakšeg transporta. To je ime u *Saloni* bilo vrlo često, osobito u vrijeme kasnog principata. Ima ga, međutim, u ovom gradu i u vrijeme dominata.¹⁷ Slijedi titula te osobe također u dativu. Zbog prelamanja ploče uništeno je prvo i osmo te polovica devetog slova. No ipak se bez većih teškoća čita: *[P]ROCU-RA[T]ORI*.

U trećem retku, također u dativu, urezano je ime institucije u kojoj je pokojnik obavljao svoju službu. Zbog mehaničkih oštećenja prvoj riječi nedostaju slova *I* i *A*, dok su drugoj stradala slova *T* i *A*. No, i u ovom retku bez teškoća čita se: *EC(C)LES[IA]E SALONI[TA]NAE*. Izostavljanje jednog *C* u prvoj riječi odaje manje pismenog autora natpisa odnosno klesara koji ga je urezivao na sam sarkofag.

Četvrti redak natpisa počinje trećim licem jednine indikativa perfekta od glagola dati. Dakle, stoji: *dedit*. Slijedi prijelom ploče u kojem je stradao samo dio lijeve početne haste slova *M*, iza kojeg slijede slova: *E* i *M*. Dakle ovdje se u akuzativu treba čitati uobičajena kratica na rimskim natpisima: *MEM(ORIAM)*.¹⁸ Slijedi slovo *D*, iza kojeg su urezana dva atmosferilijama dosta oštećena slova. Najvjerojatnije su u pitanju slova *N* i *A*, iako ni druge mogućnosti nisu isključene. Slijedi mehaničko oštećenje kojim su odvojene središnja i desna strana natpisne ploče te vodoravni prijelom desne ploče upravo po ovom retku natpisa. Pri kraju ovog retka na donjoj strani gornjeg dijela desne ploče uočavaju se gornji dijelovi najmanje četiriju slova, od kojih bi zadnja dva mogla biti *P* i *R* odnosno *R* i *B*. No ni u ovom slučaju nisu isključene druge mogućnosti.

Peti redak natpisa čitljiviji je od prethodnog. Započinje nominativom jednine muškog roda odnosno-upitne zamjenice: *qui*, iza koje se očuvala lijeva hasta slova *V*. Slijedi prijelom između lijeve i središnje ploče zbog kojeg su stradala dva slova: *I* i *T*. Slijede slova *A*, *N*, *N*, *I* iz kojih se zaključuje da je u ovom retku bila urezana dob u kojoj je upravitelj dobara *Salonitanske crkve* preminuo. Međutim, prijelom između središnje i desne ploče oštetio je upravo brojeve kojima je bila iskazana životna doba ovog salonitanskoga crkvenog dužnosnika. Ovaj redak završava slovom *M* urezanim na vrh donjeg fragmenta desne ploče. Iza njega je urezana interpunkcija, inače jedino ovdje zamjetna na cijelom natpisu, u vidu trokutića iza kojeg slijedi još jedan znak. U pitnju može biti nekoliko slova: *L*, *I*, *E* ali i brojka *L* = 50. U petom retku sasvim sigurno se čitaju tri riječi: *QVI V[IX]IT ANNI[S] -*, a iza prijeloma slovo *M* možda znak *L*.

¹⁵ ALFÖLDY, 1969., 30.

¹⁶ BULIĆ - BERVALDI, 1913., pass.

¹⁷ ALFÖLDY, 1969., 202.

¹⁸ MEYER, 1973., 119.

Šesti redak započinje slovima *V* i *T*, iza kojih slijedi mehaničko oštećenje u kojem su mogla stradati dva-tri slova. Iza oštećenja slijedi slovo *P*, iza kojeg je urezano pet vertikalnih hasti, koje bi sve mogle biti i zasebna slova. Na prvi pogled čini se da je u pitanju genitivni oblik muškog roda pridjeva *PIVS*. Međutim, tome u prilog teško da ide smisao teksta u cjelini. Slijedi sasvim jasno slovo *M*, iza kojeg se uočava još jedna vertikalna ulijevo nagnuta hasta, iza koje slijedi mehaničko oštećenje. Iza oštećenja je desna polovica slova *O* te *S*, *I*, *M* i *I*.

Sedmi redak započinje trima vertikalnim hastama, od kojih bi neke mogle biti i zasebna slova. Slijedi slovo *C*, iza kojeg je najvjerojatnije slovo *I*, iza kojeg slijedi još jedna polukosa hasta, moguće od slova *M*, *A*, *N* i dr. Slijedi mehaničko oštećenje, nakon kojeg su urezane dvije vodoravne haste, od kojih bi posljednja mogla biti i slovo *E* odnosno slovo *F*. Slijedi u dativu cognomen *DOMNIC[AE]*, bez posljednjih dvaju slova oštećenih prilikom prelamanja središnje i desne strane ove ploče. Na donjem fragmentu desne ploče jasno se čita: *VXORI*. Dakle, iz sedmog retka razaznajemo da u ovom sarkofagu vječni mir također našla i nečija, moguće i prokuratorova, supruga *Domnica*. Inače i cognomen *Domnica* od ranije je poznat u *Saloni* i u vrijeme kasnog principata i u vrijeme dominata.¹⁹ Osobe koje su ga nosile mogle su također biti i orijentalnog podrijetla.²⁰

Osmi redak otpočinje slovima *M*, *E* i *A*, iza kojih slijedi prijelom između lijeve i srednje ploče. U pitanju je najvjerojatnije u dativu jednine posvojni pridjev ženskog roda koji se odnosi na ženu *Domnicu*. Dakle *MEA[E]*, s tim što je slovo *E* uništeno tijekom prelamanja ove ploče. Iza prijeloma uočava se desna strana slova *M*, iza kojeg slijede slova: *E*, *C*, *V*, *M*. Dakle, u osmom retku može se čitati: *MEA[E] MECVM*. Slijede još tri nejasna slova, koja mogu biti: *P*, *O*, *L* (ili *Ī*) ili *B*, *O*, *L* (odnosno *Ī*). Slijedi mehaničko oštećenje, iza kojeg je okomita hasta nekog slova. Moguće da je u pitanju i slovo *I*. Iza se nazire još nekoliko vrlo oštećenih slova.

Posljednji, deveti redak natpisa započinje slovima *Q*, *V*, *I*. Slijedi prijelom zbog kojeg je moglo stradati jedno do dva slova. Iza prijeloma su slova *O* (ili *Q*) te *I*. Slijede slova: *V*, *E*, *R*, *I*, *T*, te slova *N* i *O*. Slijedi prijelom između središtenje i desne ploče u kojem je moglo stradati jedno do dva slova. U donjem kutu donjeg fragmenta desne ploče naziru se tragovi još dva-ju slova.

Prema prethodnoj analizi natpisa na ovoj ploči kasnoantičkog sarkofaga piše:

- 1: *D[ep]ositio*
- 2: *Felic[i] p[ro]cura[t]ori*
- 3: *Ec(c)les[ia]e Salonit[al]nae*
- 4: *Dedit mem(orimam) d(omini) n(ostri)?A?[-]*
- 5: *qvi v[er]it anni[s] -[M] L?*
- 6: *ut [-] pii? -- M- [-]osimi*
- 7: *--CIA?[-]?-E Domnic[ae] uxori*
- 8: *mea[e] mecum -[-]?I-*
- 9: *qvi[-]?OI verit(a-?) NO[-]?-*

Kao što je vidljivo, na natpisu su spomenute najmanje dvije osobe. Prva je upravitelj dobara *Salonitanske crkve* (*nadbiskupije*), koji se po svoj prilici zvao *Felix* i koji je zasigurno bio ukopan u sarkofagu kojeg su sastavni dio bila i ova četiri ulomka natpisne ploče. Druga osoba bila je nečija supruga imenom *Domnica*. Nije isključeno da je u pitanju i žena upravitelja do-

¹⁹ ALFÖLDY, 1969., 190.

²⁰ KAJANTO, 1965., 362.

bara *Salonitanske crkve (nadbiskupije)*. Ime te žene upućuje na njezino vjerojatno orijentalno podrijetlo²¹.

Datiranje

Formula *Depositio*, kao što je već naglašeno, upozorava na činjenicu da je natpis, a time i osoba koja je u *Salonitanskoj crkvi (nadbiskupiji)* obnašala prokuratorsku službu u vrijeme nakon cara Dioklecijana. Spomen *Salonitanske crkve* svjedoči o potpunoj institucionalizaciji kršćanstva u *Saloni* odnosno o vremenu kad je kršćanstvo u tom gradu steklo toliko dobara da je za njihovu upravu bio angažiran poseban dužnosnik. Da je u suton antike *Salonitanska crkva* doista raspolagala znatnim dobrima, koja su uključivala i zemljišne posjede (*ecclesiastica praedia*), svjedoči i činjenica da se o njima raspravljalo i na prvom provincijalnom crkvenom saboru održanom 530. u *Saloni* pod predsjedanjem salonitanskog nadbiskupa Honorija II. (527. - 547.).²² Oko posjeda *Salonitanske crkve* vođen je u vremenu od 552. do 564. i neki spor u koji je bio umiješan i bilježnik Laurencije (*Laurentius, notarius sanctae ecclesiae Salonitanae*)²³ Tijekom 6. stoljeća pojedinci, i iz najviših crkvenih i iz državnih struktura, znali su nečasno s njima postupati. Tako je u otuđivanju dobara *Salonitanske nadbiskupije* bio umješšan i salonitanski nadbiskup Natal (oko 580. - 592.), nad kojim je zbog toga bila sprovedena i istraga.²⁴ U otuđivanje dobara *Salonitanske nadbiskupije* bio je umiješan čak i upravitelj patrimonija sv. Petra u Dalmaciji kontroverzni biskup Malho (+594.)²⁵ a 598. i bizantski prokonzul Dalmacije (*proconsul Dalmatiae*) Marcelin.²⁶ Međutim, neki salonitanski biskupi nisu se odgovorno odnosili ni prema tuđim dobrima. Tako, primjerice, salonitanski biskup Ivanarij (oko 507. - 511.) nije bio voljan platiti maslinovo ulje koje mu je bio isporučio neki Ivan, zbog čega je u njegovu korist morao intervenirati čak i ostrogotski kralj

²¹ KAJANTO, 1965., 362.

²² ŠIŠIĆ, 1914., 158; KLAJ, 1967., 78; GUNJAČA, 1973., 51; IVANIŠEVIĆ, 1994., 160: "Statuimus quoque secundum patrum curam ecclesiastica praedia donandum atque venendum nullatenus esse licentiam; comutandum quoque similiter damnans arbitrium nisi pro ecclesie compendiis fieri apud eas personas et eo ordine, quod in mutanda pecunia memoravimus fuerit conprobatum, ut, omni utilitatis ratione perpensa, episcopi presbiteris suis tribuant facultatem. Ipsi vero utilitate cognita, ab archiepiscopo concedendum, ne aliter factum obtinet firmitatem et presumptum, personas abdicare cogatur ecclesia".

²³ IVANIŠEVIĆ, 1994., 170: "[-----]p[-----]rum [-----]strorum su[-----]ntur p[-----] ecclesiae Salonitanae in[-----] oportet n[ost]ros al[ter]as adhuc largiri in[-----]quam[-----]letis nostris pro parte eccl[esi]ae aestima[re] in eorum reperiuntur s[er]v[ati] Laurentius, notari[us] s[er]v[ati] (an)c[er]t[er]e ecclesiae) S[er]v[ati] [-----]ri si qua pro partibus vestris [-----] [-----]pisse ob repetitione r[ati]o[ne] [-----]m promissis chartulis g[er]it[ur] [-----]enter quidem et ut arbi[tr]i[us] [-----]lo potestati ut fides eor[um] [-----]".

²⁴ CCSL, CXL, II, 19 pag. 106: "Quem Honoratum archidiaconem arbitramur antistiti suo aliunde displicere non potuisse, nisi quod eum vasa sacra suis dare parentibus prohibebat. Quam causam subtili volumus et tunc sanctae memoriae decessor meus et nunc ego indagazione discutere. Sed is ipse suorum sibi actuum conscius personam ad iudicium postposuit destinare".

²⁵ FARLATI, 1753., 230-231; MANSI, 1960., vol. IX., 1126; MIGNE, 1849., lib. III, epist. XXII (640); BULIĆ, 1904., 26 - 27; CCSL, CXL, III, 22, pag. 168: "Talem ergo, te imminente debent, personam eligere, quae nullius incongruae voluntati deserviat, sed vita et moribus decorata tanto ordini digna valeat inveniri. De rebus vero vel ornamento eiusdem ecclesiae fideliter rerum inventarium facito te praesente conscribi. Et ne de rebus ipsis possit aliquid deperire, Respectum diaconem atque Stephanum primicerium notariorum ut ipsarum rerum omnino gerant custodiam admoneto, interminans eis de propria eos satisfacturos esse substantia, si quicquam exinde eorum negligentia fuerit imminutum. Malchum autem fratrem et coepiscopum nostrum contestari te volumus ut se penitus in hac causa non misceat. Nam si per eum aliquid contra voluntatem nostram factum vel temptatum potuerimus addiscere, non modicum ad se culpam et periculum pertinere cognoscat. Sed et hoc eum admonere curato ut ad ponendas explendasque rationes patrimonii nostri quod gessit debeat esse sollicitus, pro quibus etiam faciendis ex Siciliae partibus ad nos, postposita excusatione, venire festinet. In rebus igitur Salonitanae ecclesiae nullomodo se miscere praesumat, ne amplius ei aut obnoxius aut possit esse culpabilis. Nam multa habere de rebus praedictae fertur ecclesiae, eumque opinio pene auctorem existisse in venditione rerum eius vel aliis illicitis asseverat. Quod si ita esse sicut dicitur manifesta veritate patuerit, certus sit inultum hoc nullatenus remanere".

²⁶ CCSL, CXL A, IX, 159, pag. 718: "Vos enim tanti mali de causa Maximi omnes astruunt auctores existere, per quos spoliatio illius ecclesiae vel tantarum animarum perditio atque inaudita praesumptionis audacia sumpsit initium".

Teodorik (471. - 526.).²⁷ Temeljem gore navedenoga opravdano je natpis sa sarkofaga upravitelja dobara *Salonitanske crkve (nadbiskupije)* datirati u šesto stoljeće, i to bliže njegovoj sredini, odnosno u njegovu drugu polovinu.

Zaključak

Prokuratori su na dalmatinsko-panonskim prostorima bili na čelu upravnog aparata koji je ravnao eksploatacijom srebronosnog olova i željeza.²⁸ Na području Istre upravljali su carskim i drugim većim posjedima.²⁹ Tijekom 4. i 5. stoljeća, prokuratori se javljaju i u samoj *Saloni*, gdje rukovode manufakturama za preradu i bojenje vune i proizvodnju sukna. Neke od tih manufaktura u *Salonu* su pred barbarskim provalama premještene s panonskih prostora. Pojedine su bile smještene u samu Dioklecijanovu palaču u Splitu.³⁰ Ako je suditi po tragovima postrojenja za proizvodnju vina i maslinova ulja, koja su pronađena uz ranokršćanske bazilike, primjerice na Kapljuču, na Manastirinama, uz episkopalnu baziliku u samoj *Saloni*, uz baziliku smještenu sjeverno od salonitanskog foruma i dr., sasvim je opravdano zaključiti da je *Salonitanska nadbiskupija* krajem antike odnosno u osvit srednjeg vijeka raspolagala znatnim zemljišnim posjedima koji su, među ostalim, uključivali i vinograde, maslinike i dr. Njihovi prihodi su prema sudu pojedinih istraživača nadilazili liturgijske i egzistencijalne potrebe same *Salonitanske nadbiskupije*.³¹ Korespondencija pape Grgura I. Velikog (590.-604.) i druga vrela svjedoče o bogatstvu *Salonitanske nadbiskupije* u osvit srednjeg vijeka i u crkvenom posudu i u zemljišnim posjedima. Kad se to uzme u obzir, nimalo ne iznenađuje činjenica da je *Salonitanska nadbiskupija* imala potrebu angažirati i posebnog dužnosnika za njihovu upravu, koji je nosio istu titulu kao i carski upravitelji najvažnijih gospodarskih grana na dalmatinsko-panonskom području.

²⁷ CCL, XCVI, Variarum lib. VII, pag. 103; IVANIŠEVIĆ, 1994., 157-158: "Omnes quidem iustitiam colere et observare praecipimus, sed eos maxime qui divinis honoribus eriguntur, ut supernae gratiae fiant proximi, dum a terrena fuerint cupiditate longinqui. Iohannes itaque flebili nos allegatione pulsavit sanctitatem vestram a se sexaginta orcas olei ad implenda luminaria suscepisse, quarum pretium sibi postulat oportere restitui. Bonum quidem votum, si tamen non ibi aliquid misceatur adversum. Nam licet ubique deceat iustitiam custodiri, in illis rebus maxime necessaria est, quae divinis obtutibus offeruntur, ne putemus ignorare deum, unde accipiat, si fraudatis oblationibus acquiescat. Et ideo, si veram querimoniam cognoscitis supplicantis, consideratione iustitiae, quam sancta lege praedicatis, facite quae iure debentur sine tarditate restitui: quatinus nullus ingemiscat illata sibi per vos fuisse dispendia, quos decet potius praestare iuvamina. Quatpropter studete, ut, qui non soletis, pro rebus magnis excedere, nunc non videamini, quod absit, in parvitate peccare".

²⁸ Usp. ŠKEGRO, 1999., 39 - 138; ISTI, 2000., 69 - 176.

²⁹ STARAC, 1994., 133 - 145; MATIJAŠIĆ, 1998., 15 - 22; ISTI, 1996., 171 - 188.

³⁰ Notitiae dignitatum, Occidentalis: XI 46: procurator gynaeicii Bassianensis, Pannoniae Secundae translati Salonis; Notitiae dignitatum, Occidentalis: XI 48: procurator gynaeicii Savensis, Dalmatiae Aspalato; Notitiae dignitatum, Occidentalis: XI 66: procurator bafii Salonitani, Dalmatiae; NOVAK, 1957., 36 - 37; ŠKEGRO, 1999., 202.

³¹ DYGVGE, 1951., 30; ISTI, 1996., 37 - 38; NIKOLAJEVIĆ, 1979., 167 - 168.

LITERATURA

- ALFÖLDY, 1969.: Géza ALFÖLDY, *Die Personennamen in der römischen Provinz Dalmatia. Beiträge zur Namenforschung. Neue Folge. Beiheft 4.* In Verbindung mit Ernst Dickenmann und Jürgen Untermann herausgegeben von Rudolf Schützeichel. Carl Winter. Universitätsverlag, Heidelberg, 1969.
- BERTOLINI, 1952.: Ottorino BERTOLINI, Patrimonio di san Pietro, *Enciclopedia cattolica IX*, Città del Vaticano, 1952., 957 - 960.
- BULIĆ 1904.: Frane BULIĆ, S. Gregorio Magno papa nelle sue relazioni colla Dalmazia (a. 590. - 604.). Supplemento al: *Bulletino di archeologia e storia dalm. 27 (1904.)*, 17 - 47.
- BULIĆ - BERVALDI
 1912-1913.: Don Fr(ane) BULIĆ - dr. J(osip) BERVALDI, *Kronotaksa solinskih biskupa*, Zagreb, 1912. - 1913.
- CCSL, CXL-A *Corpus Christianorum Series Latina, Volume CXL-A. S. Gregorii Magni Registrum epistularum, Libri VIII-XIV, Apendix.* (ed. Dag Norberg), Turnholti (Belgien), MCMLXXXII.
- CCSL, XCVI *Corpus Christianorum Series Latina, Volume XCVI. Magni Aurelii Cassiodori Variarum libri XII.* (cura et studio Å. J. Fridh.) *De anima* (cura et studio J. W. Halporn). Turnholti, MCMLXXXIII.
- DYGGVE, 1951.: Einar DYGGVE, *History of Salonitian Christianity*, Instituttet for Sammenlignende Kulturforskning, Oslo, 1951.
- DYGGVE, 1996.: Einar DYGGVE, *Povijest salonitanskog kršćanstva. (History of Salonitian Christianity)*, Književni krug, Split, 1996.
- FARLATI 1753.: *Illyrici sacri tomus secundus. Ecclesia Salonitana. A quarto saeculo aere christianaе usque ad exidium Salonae. Accessere Vita Diocletiani Imperatoris, Acta Sanctorum ex ejus genere, Marmora Salonitana.* Auctore Daniele FARLATO presbytero Societatis Jesu. Venetiis MDCCLIII.
- GUNJAČA, 1973.: Dr. Stjepan GUNJAČA, *Ispravci i dopune starijoj hrvatskoj historiji. Knjiga I. Izvori (analiza i kritika)*, Školska knjiga - Centar za kulturnu djelatnost omladine, Zagreb, 1973.
- IVANIŠEVIĆ, 1994.: Milan IVANIŠEVIĆ, *Povijesni izvori, Salona christiana*, Arheološki muzej, Split, 1994., 105 - 195.
- KAJANTO, 1965.: Iiro KAJANTO, *The Latin Cognomina*, Helsinki, 1965.
- KLAI , 1967.: Nada KLAI , *Historia Salonitana maior.* Posebna izdaca Srpske akademije nauka i umetnosti, kq. CCCXCIX, Odeleqe dru tvenih nauka, kq. 55, Beograd, 1967.
- Lexicon latinitatis medii aevi*
Corpus Christianorum. Continuatio Mediaevalis. Lexicon latinitatis Medii aevi praesertim ad res ecclesiasticas investigandas pertinens. Albert BLAISE, *Dictionnaire latin-français des auteurs du moyen-âge.* Turnholti, Typographi Brepols editores pontificii, MCMLXXV.

- MANSI 1960.: *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio cujus Joannes Dominicus Mansi et post ipsius mortem Florentinus et Venetianus editores ab anno 1758 ad annum 1798, priores triginta unum tomos eddiderunt nunc autem continuata, et Deo favente absoluta. Vol. 9, 10, (ed. secunda), Graz, 1960.*
- MARASOVIĆ - ZEKAN 1982.: Tomislav MARASOVIĆ - Mate ZEKAN, Istraživanje srednjovjekovne crkve Sv. Mihovila "Na obali" u Splitu, *Starohrvatska prosvjeta. Ser. III - Sv. 12 (1982.)*, 111 - 126.
- MAREVIĆ, 2000.: Dr. sci. Jozo MAREVIĆ, *Latinsko-hrvatski enciklopedijski rječnik, II. svezak M-Z*, Marka, Velika Gorica - Matica hrvatska, Zagreb, 2000.
- MATIJAŠIĆ, 1996.: Robert MATIJAŠIĆ, Nomenclatura oeconomică antičke Istre. Nazivi poljodjelskih zanimanja i dužnosti u antičkoj Istri, *Arheološki radovi i rasprave 12 (1996.)*, 171 - 188.
- MATIJAŠIĆ, 1998.: Robert MATIJAŠIĆ, La presenza imperiale nell'economia dell'Istria romana e nel contesto Adriatico. *Histria antiqua 4 (1998.)*, 15 - 22.
- MEYER, 1973.: Ernst MEYER, *Einführung in die lateinische Epigraphik*. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1973.
- MIGNE 1849.: *Patrologiae cursus completus sive bibliotheca universalis, integra, uniformis, commoda, oeconomica, omnium ss. Patrum, doctorum scriptorumque ecclesiasticorum qui ab aevo apostolico ad Inocentii III tempora floruerunt. Tomus 77: Sancti Gregorii Papae I cognomenta Magni, Opera omnia*. Accurante Jacques Paul MIGNE. Tomus tertius. Parisii, 1849.
- MIKULIĆ, 2000.: Planinka MIKULIĆ, Bosanski i humski iluminirani rukopisi, *Bosna franciscana VIII/13 (2000.)*, 134 - 176.
- NIKOLAJEVIĆ, 1979.: Ivanka NIKOLAJEVIĆ, "Salona christiana" u VI i VII veku. *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku 72 - 73 (1979.)*, 151-169.
- NOBLE, 1993.: T. F. X. NOBLE, Patrimonium Sancti Petri. *Lexikon des Mittelalters VI*. Artemis & Winkler Verlag, München - Zürich, 1993., 1792 - 1793.
- Notitiae dignitatum, Occidentalis*
Notitia dignitatum et administrationum omnium tam civilium quam militarium in partibus occidentis, (ed. E. BÖCKING), Bonnae, 1853.
- NOVAK, 1957.: Grga NOVAK, *Povijest Splita, I. Od prehistorijskih vremena do definitivnog gubitka pune autonomije 1420. god.*, Split, 1957.
- PFLAUM, 1959.: H. - G. PFLAUM, Procurator. *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft. Neue Bearbeitung begonnen von Georg Wissowa fortgeführt von Wilhelm Kroll und Karl Mittelhaus. Unter Mitwirkung zahlreicher Fachgenossen*. Herausgegeben von Konrat Ziegler. *Dreiundzwanzigster Band, Priscilla bis Pyramiden*. Alfred Druckenmüller Verlag, Stuttgart, 1959., 1240 - 1279.

- STARAC, 1994.: Alka STARAC, Carski posjedi u Istriji, *Opuscula archaeologica* 18 (1994.), 133 - 145.
- ŠIŠIĆ, 1914.: Ferdo ŠIŠIĆ, *Priručnik izvora hrvatske historije, dio I. čest 1 (do god. 1107.)*, Zagreb, 1914.
- ŠKEGRO, 1999.: Ante ŠKEGRO, *Gospodarstvo rimske provincije Dalmacije*, Sveučilište u Zagrebu - Hrvatski studiji, Zagreb, 1999.
- ŠKEGRO, 2000.: Ante ŠKEGRO, Bergbau der römischen Provinz Dalmatien, *Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine XXXI/29 (2000.)*, 53-176.

Procurator Ecclesiae Salonitanae

At the end of the Antiquity, the *Salonitan Archbishopric* possessed a significant land property, which was administrated and controlled by a special official titled as procurator (*procurator Ecclesiae Salonitanae*). In the Antiquity procurators in the province of Dalmatia were imperial officials responsible for economic development of the region where they were appointed (e.g. they governed exploitation of led or iron ore etc.). The existence of such officials in the *Salonitan Archbishopric* is an unique phenomena in the Church of Dalmatia. Procurators in the late Antiquity in the regions of Pannonia and Dalmatia were officials who conducted exploitation of the sliver from the led and iron ore. In the region of *Histria* they administrated imperial and other major land property. During the fourth and fifth centuries procurators can be found also on *Salona* as supervisors of wool and textile production. Some of these workshops came to *Salona* after barbarian invasion in *Pannonia*, and some of them were placed right in the Diocletian palace in present-day Split. If one can judge by the evidences and traces of vine and olive oil production workshops found near early Christian basilicas, e.g. on Kapljuč or in Manastirine or near Episcopal basilica in *Salona* etc. I think that it is possible to conclude that the Archbishopric of *Salona* in the late Antiquity possessed a great and huge land property that included vineyards and olive tree fields. Some researchers estimate that income of these fields was much more than it was needed for liturgical and existential needs of the Archbishopric. Correspondence of the pope Gregory I the Great (590-604) and some other sources witness the richness of the *Salonitan Archbishopric*. If we bare in mind these facts, it is not surprising that the *Salonitan Archbishopric* in that time had a need to engage a special official to supervise these vast land properties, and who had the same title as an imperial administrator of the most important economic recourses in the regions of *Pannonia* and *Dalmatia*.

Sl. 1: *procurator Ecclesiae Salonitanae* (prema Z. Buljeviću)